

Бранко Петрановић

*Србија у II светском рату 1939—1945, Београд 1992, стр. 789**

Да сте којим случајем прочитали најновију књигу (нашег еминентног историчара) проф. др Бранка Петрановића СРБИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1939—1945, коју је 1992. године објавио Војно-издавачки и новински центар у Београду — најбоље би било да одмах почнемо директан разговор са аутором. Имало би се о чему разговарати и кроз разговор међусобно полемисати — слагати се или не слагати са појединим темама, а има их безброј у овој обимној студији од око 800 страна енциклопедијског формата. Имало би се о чему разговарати — јер је ријеч о дјелу на које се деценијама чекало. То значи да оно даје одговор на историографска питања која су поодавно отворена.

Од те идеје — да одмах почнемо разговор са аутором — на жалост, морамо одустати, из простог разлога што знам да у Црној Гори до данас нема више од два примјерка ове књиге. Умјесто ове fine идеје, ми смо у обавези да представимо књигу — како бисте и сами могли учествовати у очекивано занимљивом разговору.

Основна тема књиге СРБИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1939—1945. веома је разубена. Књига и-

ма чак 9 глава. Уствари, могло би да буде исто толико књига једне едиције која би се звала — баш као што се књига зове — СРБИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ. Све те књиге, уствари поглавља, структура чини историографски cjеловитим — са многобројним појавама. Да би се имао увид у њен садржај, навешћу називе њених дјелова:

1. Српски народ у првој фази другог светског рата 1939—1941 (19—96 = 77);

2. Војни пораз Краљевине и судбина српског народа (97—177 = 80);

3. Српски народ у устанку (177—310 = 133);

4. НОП у условима кризе и оживљавања. Успон устанка у Срему (310—363 = 53);

5. Војно-политичка организација четника и квислинга — антикомунистичка суштина колаборације (363—432 = 69);

6. Идеолошке основе власти и друштвени живот (432—506 = 74);

7. Срби и федерализација Југославије (506—569 = 63);

8. Србија у политици компромиса (569—642 = 67);

9. Србија у периоду привременог уставног уређења (642—736 = 96).

* Ријеч на промоцији књиге у Бару 4. фебруара 1993.

Уз ове дјелове, књига има информативан предговор и студиозан закључак. Широком захватањем времена и дуооким сагледавањем сложених процеса она превазилази ограничености историографије усмерене искључиво на подручје политичких појава. Отуда разубена структура, разубене теме и поглавља, а има их око 100.

Ако би се ишло дубље у анализу сваког поглавља са становишта даље њихове тематске разубености, запазило би се да су и она развијена чак на до десетак других — какав је случај са поглављима III и VI, насловљеним са *Српски народ у устанку и Идеолошка основа власти и друштвеног живота*. Знамо да је прва тема, *Српски народ у устанку*, историографски и до сада доста обрађивана, па се намеће питање зашто је ово поглавље чак и најобимније — има око 150 страна. Одговор на ово питање наговјештава се кроз садржај поглавља у коме су, можда, нове следеће теме: супарнички покрети у Србији — различите стратегије и супротне националне политике, затим албанска колаборација и српски егзодус, контроверзе — грађански рат или народно-ослободилачка борба и, најзад, покрети отпора — европско искуство. Ове теме не произлазе само са становишта методолошке рада, већ извиру и из продубљених анализа сложених процеса које је донијела 1941. година.

И шесто поглавље, које смо апострофирали са становишта структуре и обима, такође није нека нова тема. Ријеч је о питањима која се тиче организације живота на окупираном подручју, а посебно је анализирана колаборационистичка просвјетна политика и културни живот под окупацијом. О теми је заиста недовољно и непотпуно писано у досадашњој историографији. Са те стране гледано, ова тема је освијетљена с аспекта нових истраживања.

У обрнутом смислу најмање простора заузимају главе 5. и 7. насловљене са — *Војно-политичка организација четника и квислинга — антикомунистичка суштина колаборације и Срби и федерација Југославије*. У глави пет пада у

очи оцјена о *антикомунистичкој суштини колаборације*. Иако су основне подјеле у II свјетском рату биле фашизам и антифашизам, инсистирање на антикомунизму на југословенском простору објективно је компромитовало колаборацију. Тај глобални, али не и нови став, потпуније је анализиран и релативно лако елабориран. Што се тиче главе седам — *Срби и федерација Југославије*, имало се чега новог рећи. Српско-хрватски сукоб провијава и кроз само на излед чисто српска питања, као што су институционализација Војводине, покушај издвајања Косова и Метохије и, најзад, партизанска аутономија Санџака — једина у току рата 1941—1945. године.

Сумирајући ова запажања, сама од себе се намећу питања: да ли кроз повећани обим и разубену тему долазе и нова гледања, односно да ли сужене теме значе да нема много новог да се каже. Та и таква питања јесу за размишљање. И, наравно, размишљамо о њима. Проф. др Б. Петрановић на стара историографска даје допунске или сасвим нове одговоре — преко нове архивске документације. Ради примјера, наводимо нека од тих питања:

— зашто Србија у Краљевини Југославији, иако је српски народ сматран њеном кичмом — није била индивидуализирана, административно цјеловита и територијално заокружена;

— да ли оцјене о интегралном југословенству, изречене у досадашњој историографији — могу да остану такве какве су и послје историјске дистанце;

— зашто се Хитлер 1941. године тако брутално обрушио на српски народ — доводећи његову егзистенцију на сам руб тоталне пропасти. При томе имамо у виду његов наговор Павелића — да већ једном ријешити српско питање, јер кроз 50. година то може бити касно;

— зашто Србија под војном управом 1941—1944. и вазалним режимом — за разлику од НДХ није имала својство државе;

— особен случај Милана Недића, кога четничка пропаганда назива „београдским везиром“. Генерал Недић је 1941. године пред-

вибао слом Југославије и социјализма уопште. Данас је уврштен међу 100 најзначајнијих Срба;

— четницима се не спори квалификација антиокупаторског покрета. За грабански рат су постојале одређене објективне и субјективне претпоставке — и на комунистичкој и на грабанској страни. Нова је тврдња да је међусобни сукоб избио прије колаборације највећег дијела четничких одреда. Питање ко је први почео ову оорбу сачекаће нова истраживања;

— велике силе су, углавном, оиле за основу Југославије. Аутор открива незадовољство Срба ставом Британаца, који су фаворизовали Хрвате. Британско одоащивање Михаиловца, након АВНОЈ-а, у Јајцу 1943. године — мотивисано је њиховим оојашњеем да је он „великосрбин“ и да више није кохезиони чинилац Југославије;

— најзад наводимо продубљене анализе II засједања АВНОЈ-а и његових одлука, које кроз слоган братство-јединство у ствари афирмише — идеолошко југословенство. Аутор сматра да није неважан податак да на њему нема легитимних представника Србије, јер су избори од 11. XI 1945. године били само потврда тековина НОП-а. Федерација на принципу равнотеже има своје крупне слабости, чије посљедице имају савремене генерације. Без српске консултације преговарало се о балканској федерацији, уједињењу Косова и Албаније, аутономији Санџака.

Истраживању политичког подручја, појава које су површинске у историографији и као такве — лако видљиве — аутор супротставља најмодернији историографски приступ — такозвану тоталну историју (histoire totale) у којој су садржане многе компоненте: социологија, демографија, географија, статистика, информатика, лингвистика, антропологија, екологија. У ствари — човјек, друштво, простор и њихова узајамност и зависност.

Са тог становишта покренута су и нова питања — са новом грабом, наравно.

— Први пут се говори о перманентним отпорима Југославији, након њеног стварања 1918. године.

Излажу се анализи нови ставови њених протагониста из 1918. године. Занимљиво је истаћи да хадезеовска историографија већ има проблеме са оцјеном активности протагониста југословенства у Хрватској.

Ново свјетло на односе Ватикана и Југославије открива да је закључење конкордата о привилегијама католичке цркве у Југославији — било условљено настојањем да се тим путем католичка црква одвоји од ХСС као националног покрета хрватског народа.

— Са међународног плана вриједно је откриће — старог (међуратног) британског концепта о федеративном уређењу Југославије, који је мотивисан жељом да се тако ослаби српски утицај. Нова документација открива британски став о положају федералне БиХ у Југославији — прије 1941. године. Рузвелт је 1944. године био за неку проширену или велику Србију и посебну Хрватску под покровитељством У.Н. Те године се у Стејт Департменту тврдило — да ће Југославија живјети само до смрти Тита. И Крлежа је оставио запис да не би желио да живи у Југославији — ни дан послје Тита.

— Потпуно је објашњено једнодеценијско залагање Коминтерне за уништење прве Југославије; до промјене је дошло након побједе нациста у Њемачкој.

— Концепт избјегличке владе о федерализму полазио је од увјерења да би народи који чине Југославију — ван ње имали мање могућности за развитак него у њој самој. Она, међутим, у трочлавној федерацији — не узима у обзир западно српство као дио свеукупног српства.

— Став КПЈ према свим ратним промјенама подвргнут је изузетној пажњи аутора. Пажњу заслужује ауторова оцјена дјеловања српских комуниста, па ћемо тај дио цитирати: „Српски комунисти у централистичкој Партији, каква је била КПЈ, нису имали утицаја да поставе српско питање, чак и да су били свесни његовог значаја. За њих је, као интернационалисте, национално питање имало тек значај за победу револуције, то јест освајање власти. У комунистичкој Југославији сматрали су да је то

питање — као питање граница, националне хомогенизације, сабирања свих Срба — секундарно, јер су у питању административне границе . . .“ (754).

У постављању и тумачењу питања проф. др Б. Петрановић понире дубоко у прошлост, јер су њихови корени дубоки, а процеси веома дуги. Неки још трају.

А сада, о нечему још занимљивијем. Проф. др Б. Петрановић написао је доста запажених студија. Можда више него поједини институти. Свака од њих има југословенски садржај. Поменућу наслове само неких: Југославија 1918—1974, затим 1918—1988, Југословенски федерализам, Агонија двије Југославије, АВНОЈ — револуционарна смјена власти итд, итд. Књига коју промовишемо насловљена је — СРБИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1939—1945. ГОДИНЕ. Значи ли то да се нешто мијења у односу на Југославију, и зашто је дошло до такве промјене. С тим у вези поставља се и питање: шта је то Србија у II свјетском рату. При томе полазимо од ауторове констатације да српске земље никада нису конституисане и географски заокружене — ни 1939. године, након споразума Цветковић — Мачек, нити у вријеме АВНОЈ-а док је он постојао. И још нешто — међуратна Југославија се развајала од нове Југославије 1941. годином. То правило је овом књигом прекршено и други светски рат је сагледаван од 1939. године — када је он уистину почео, а не од 1941. године када је Југославија била њиме захваћена.

У даљој презентацији овога рада мора се констатовати да је писац пришао презентацији Србије у Другом свјетском рату из историјске дубине — од уједињења 1918. године. Такав приступ је омогућио анализу понашања свих релевантних националних и политичких снага на југословенској позорници. Све те снаге — поново ће бити на окупу и 1941. године, у априлском рату и народном устанку.

У анализи понашања свих ових и других политичких снага аутор не занемарује међународни оквир. Детаљно су анализиране бројне

комбинације везане за кључно питање — обнављање Југославије — да или не. Када су се коначно сагласили СССР и Велика Британија, сваки с аспекта својих интереса, ово питање је скинуто са дневног реда.

Најзад, ваља рећи да проф. др Б. Петрановић није заобишао судбину српског народа — ван матице. Више него сличне публикације до сада, ова књига посвећује доста својих страница геноциду над српским народом, феномену избјеглиштва, животу Срба у дијаспори, казненој политици окупатора оличеној у застрашујућој формули 100 за једнога.

Књига проф. др Б. Петрановића — СРБИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1939—1945. је по много чему нова, почев од наслова па до критичког преиспитивања најзначајнијих ставова историографије. Она, међутим, не суди о току историје, она једноставно жели да разјасни процесе који су били много сложенији него што се то до сада видјело и схватало. Укупна слика овог процеса биће неоспорно употпуњенија и као таква јаснија, уравниотеженија и објективнија. При томе на објективност гледа као предуслов за право знање у историографији, али не као самовољан услов. Другим ријечима, нема објективности ако се не руководио вриједностима.

Добар основ за теоријски и емпиријски, у ствари искључиво научноистраживачки приступ обради овако концепиране теме — аутор налази у богатим фондовима архивске грабе домаћег и страног поријекла, затим у достигнућима домаће и стране историографије. Утисак је да његов пажњи није промакао нити један иоле озбиљнији историографски рад — у најциррем схватању тога појма.

Због свега тога се може рећи да је књигом СРБИЈА У II СВЕТСКОМ РАТУ 1939—1945. отворена нова страница историографије о учешћу наших народа и земаља у II свјетском рату. Па нека је са срећом.

Зоран Лакић